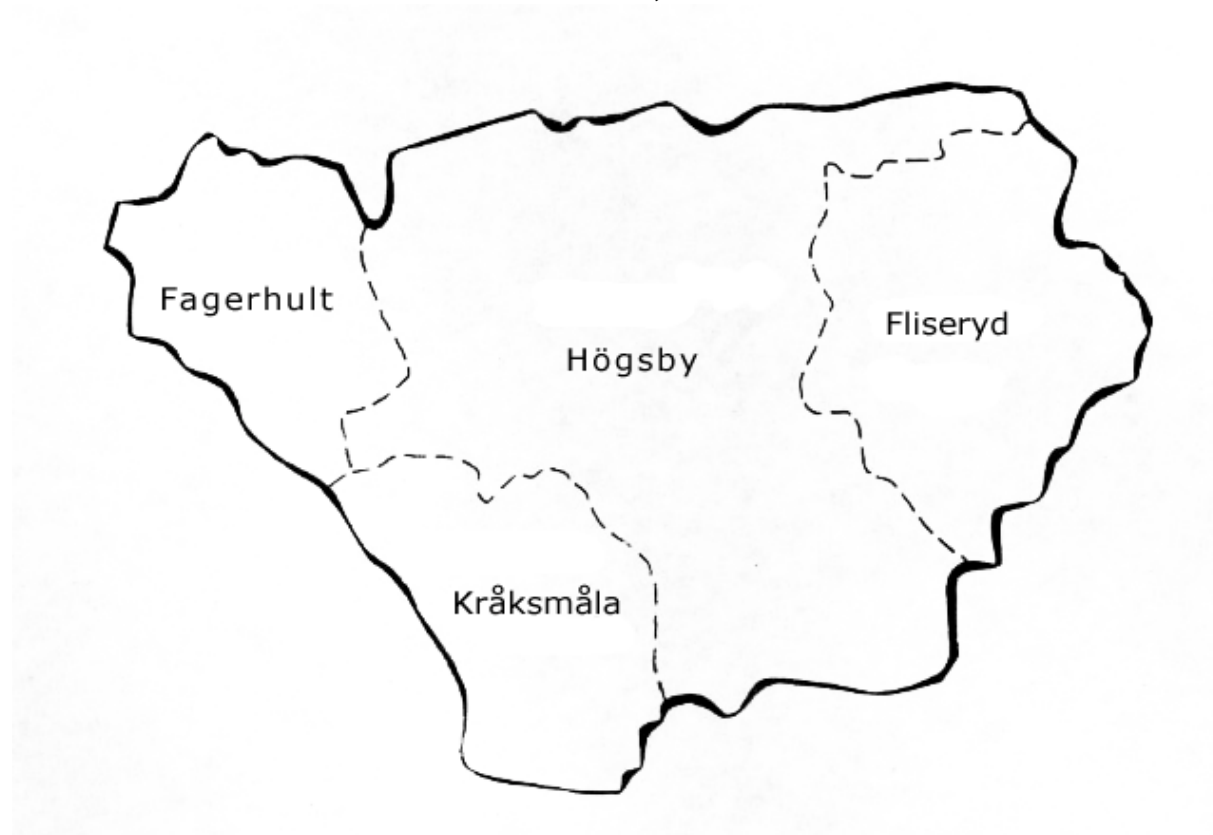

Allmänningar och Adelsmän

– en studie i den senmedeltida
allmänningsskolonisationen i
Handbörds härad, Kalmar län

B–uppsats framlagd vid
seminarium våren 1991
av Roger Axelsson
Handledare: Stig Ekman

Innehållsförteckning

Inledning	2
Om urkunderna	3
Handbörd - en kort beskrivning	4
Västramark	5
Östramark	7
En frälsemans godsaffärer	9
Avslutning	12
Släkttavlor	13
Källor	14
Förkortningar	15
Karta över Högsby socken	15

Inledning

Denna uppsats skulle ha kunnat handla om de människor som bröt mark i Handbörds härad i nordöstra Småland under medeltidens två sista århundraden. Dessa människor vars namn i ytterst få fall är bevarade och om vars gärningar vi inte vet något kommer dock aldrig att få sin rättmätiga historia skriven. Därtill är de bevarade källorna alltför magra. I stället kommer den att handla om marken, allmanningarna som började koloniserar. Den kommer också att handla om de frälsemän och kyrkliga institutioner som ägde jorden som deras lanbor odlade upp. Hur självägande bönders allmänningar odlades upp har jag lämnat därhän i brist på belysande material, men då skattejorden i Handbörd vid medeltidens slut endast uppgick till ca 13% anser jag ändå att uppsatsen kan uppnå en viss representativitet för området.

Allmanningarna var ursprungligen den gemensamt ägda skogs-, och betesmark där man hade sina kreatur i vall, där man hämtade timmer, gärdslä, vedbrand och så vidare. Under tidig medeltid övergick många av dessa i enskild ägo och blev en vilande markreserv som vid behov kunde uppodlas. Vinnarna i denna kolonisationsprocess var naturligtvis ägare av vidsträckta allmänningssområden som genom att dessa tillfördes ett ökat antal avradsskyldiga landbor kunde ge ett större ekonomiskt uttag. En förutsättning för detta var god tillgång på arbetskraft.

Min undersökning kommer till större delen att basera sig på de medeltida beläggen för allmänningssområdena Västramark, respektive Östramark. Dessa områden ägnas vardera ett avsnitt i uppsatsen. Dessutom har jag tagit med en sammanställning av riddaren Johan Hemmingssons (Lejonansikte) godstransaktioner i Handbörd under 1340-talet med syftet att visa hur häradet så sent som strax innan digerdöden varit utsatt för uppköp av allmänningssjord.

I denna uppsats ska jag som sagt undersöka hur den medeltida allmänningskolonisationen i mitt "hemhärad", Handbörd i nordöstra Småland gestaltade sig. Kan man till exempel ur de skriftliga källorna dra några slutsatser angående en eventuell agrarkris? Kan man avläsa någon "topp", eller är kolonisationen en konstant fortgående process? Lars-Olof Larsson hävdar att den småländska jordkolonisationen vid mitten av 1300-talet vunnit stora resultat även i de mest utpräglade

skogsbygderna.¹ Gäller detta även Handbörd som gränsar till Varend, det område Larsson undersökt.

Jag vill också framföra ett tack till Susanna, Erik och Niklas för synpunkter.

Om urkunderna

De urkunder undersökningen bygger på indelas lämpligast i två grupper: diplom (eller medeltidsbrev) och jordeböcker.

De diplom jag undersökt hänvisas till i noterna. De är utfärdade 1336-1465. Flertalet är från 1340-talet och endast två är skrivna efter 1400. De behandlar köp och byten av jord, arv och donationer. De svenska medeltidsbrev har under 18 och 1900-talen varit föremål för en omfattande utgivning. Verken jag nyttjat är *Diplomatarium Suecanum* (DS), *Svenskt Diplomatarium* (SD) och *Svenska Riks-archivets Pergamentsbref från och med 1351* (SRP). DS påbörjade sin utgivning av alla svenska diplom 1829 och var 1970 då senaste tillgängliga häfte utkom framme vid december 1372. SD som utgavs 1855-1903 innehåller diplom från åren 1401-20. För att fylla ut den lucka i utgivningen som uppstått utgavs 1866-72 SRP som innehåller register (korta sammanfattningar) av Riksarkivets brev 1351-1400.

Jag har i undersökningen även använt mig av Vadstena klostrets jordeböcker för åren 1447, 1457, 1465-66 och 1502 samt av Arvid Trolles jordebok från 1498.

Vadstena klostrets två äldsta jordeböcker är utgivna i en textkritisk edition av Anna Larsson från 1971. Jordeböckerna från 1465-66 och 1502 finns däremot endast bristfälligt utgivna i *Historiska Handlingar* från 1897.² På grund av denna utgivnings brister har jag valt att jämföra den med originalhandskrifterna vilka förvaras i Uppsala universitetsbibliotek och i Riksarkivet. Arvid Trolles jordebok gavs 1938 ut av J.A. Almquist i *Historiska Handlingar* nr 31.

---

¹Larsson 1964 s.101f.

²Jfr t ex Norborg s.13.

Handbörd - en kort beskrivning

Handbörds härad ligger i nordöstra Småland. Under medeltiden omfattade det fyra socknar: Högsby, Fliseryd, Fagerhult och Kråksmåla. Två faktorer framför andra har spelat avgörande roll för bebyggelsens utbredning. Dels Emån som rinner upp inne på höglandet, klyver häradet på mitten och mynnar i Kalmar sund, och dels den rullstensås som löper från inlandet ut till Pataholm vid kusten. Bebyggelsens kärna bildades från början av bosättningar längs Emån och på åsen. Här stöter man på bynamn av den typ som vanligtvis brukar tidsbestämmas till järnålder och vikingatid. Namn som Husaby antyder att den världsliga administrationen haft en bas här. Att detta kärnområde också haft sakral betydelse visar de närliggande kultplatserna Frövi och Odensvi.³ Mycket tyder på att Handbörd och Högsby socken i äldre tid sammanfallit och att Fliseryd, Fagerhult och Kråksmåla är kyrkliga avstyckningar efter kristendomens införande.⁴

De icke-uppodlade markerna runt kärnområdet kallades under medeltiden västerut för Västramark och österut för Östramark.⁵ Dessa områdens geografiska begränsning kan inte exakt utredas, men Västramark var tydligen en benämning på det område som skiljde Högsby kärnområde från det värendska kärnområdet. Namnet verkar dock strikt tillhöra Handbörd då jag inte kunnat hitta något belägg för det i västra grannhäradet Uppvidinge. På andra sidan kärnområdet låg som sagt Östramark skiljande Handbörd från kustlandets Norrabygd.⁶ Endast nordöstra delen av Högsby socken sägs uttryckligen tillhöra Östramark, men området sträckte sig med all sakerhet söderut ner i Fliseryd socken även om skriftliga källor saknas för att styrka detta.

Dessa två områden är av vitalt intresse för denna uppsats och deras historia i de skriftliga källornas belysning ska nedan studeras.

---

³Se t ex Sahlgren 1953 s.60.

⁴Högsbyboken I s.70.

⁵Jfr Högsbyboken I s.71 och DMS 4:2 s.27f.

⁶DMS 4:2 s.156.

Västramark

I detta avsnitt ska jag kommentera resterande medeltida belägg för Västramark och ur dessa försöka dra slutsatser angående när området koloniserades.

8/12 1336 säljer Karl Magnusson (Örnfot) sin gård i Hanåsa, Högsby och en femtedel i Västramark plus en del andra gods till Lyder Ruska för 700 mark penningar.⁷ Karl Magnusson var ingift i släkten Bjelke och det är troligen hustruns arvegods han säljer.⁸ Lyder Ruska tillhörde en från Tyskland invandrad ätt som under 1300-talet byggde upp ett godskomplex i norra Kalmar län. Detta komplex bestående av närmare 50 gårdar såldes 1400 till drottning Margareta. Gårdarna blev således kronogods och innehades av åtskilliga adelsmän som förläning åtminstone under 1500-talet. Då inget gods i Högsby socken har varit kronogods under detta komplex bör Hanåsa och Västramark ha avskiljts från Ruskagodsens innan försäljningen 1400.⁹ Ovisst hur och till vem.

I ett annat brev daterat Ekhult, Fliseryd socken 4/10 1349 överläter Bengt Brudsson (Lejonansikte, Bengt Nilssons ätt) sin och hustrun Gunnas egendom i Västramark till sin *gener* Lars Germundsson (Likvidsönernas ätt).¹⁰ Brevet ger inga ledtrådar om egendomens storlek eller läge. Vi får heller inte veta något om anledningen till överlåtelsen.

23/4 1378 testamenterar jarlen Erengisil Sunesson (Båät) och hans hustru bland annat jord i Västramark beläget i Hammarby fjärding som räntar 2,5 öre till Vadstena kloster.¹¹ Vid ett jordabyte 19/3 1412 byter klostret bort dessa ägor till Birger Trolle d.ä.¹² Klostret byter bland annat bort alla *aegholyti i Væstramark i Høxby sokn* till Trolle som i och med bytet säger sig avstå från den tredjedel i arvet efter Erengisil Sunesson som han har rätt till. Efter 1412 nämns Västramark i samband med släkten Trolle först 1498. Då återfinns området i Arvid Trolles jordebok.¹³ Ett frågetecken utgör det faktum att jorden 1378 uppges ligga i Hammarby fjärding, Högsby socken och 1498 i Kråksmåla. Förklaringen är den att Kråksmåla inte existerade 1378. Sockennamnet är belagt för första gången i ett brev 1465 då Offe Nilsson (Båät) säljer ett torp som uppges ligga på

---

⁷DS 3264 (1336).

⁸ÄSF III s. 310ff.

⁹Bankeström s.28, 76f, 321ff; DMS 4:2 s. 22f.

¹⁰DS 4490 (1349); *Gener* är ett ospecificerat släktskapsord som här motsvaras av "systems svärson". Jfr uppsatsens släkttavlor och ÄSF I s.71b.

¹¹RAP 1336 med felaktig avradsuppgift. Jfr DMS 4:2 s. 26.

¹²SD 1546 (1412); Sjögren s.43.

¹³HH 31 s. 76; Sjögren s.54. Arvid Trolle var sonson till Birger d.ä.

Västramark i Kråksmåla socken, till sin svåger.¹⁴ En blick på kartan¹⁵ säger att Kråksmåla innan den blev egen församling bör ha varit en del av Hammarby fjärding i Högsby. Under förutsättningen att Trolleättens jordtransaktioner angående Västramark 1412-98 är bevarade i sin helhet, är det Västramark som doneras till Vadstena kloster 1378 identiskt med det område med samma namn som återfinns i Arvid Trolles ägo 1498.

Att bedöma jordkolonisationen under de 120 åren mellan 1378 och 1498 är möjligt då uppgifter om det arrende som betalades för området är bevarade från båda tillfällena. 1378 sägs arrendet vara 2,5 öre. Ingenting sägs om antalet landbor, eller hur, och av vem marken nyttjas. Vår källa från 1498 är mera talför. Under rubriken Västramark i Kråksmåla socken upptas 16 landboenheter. Två enheter betecknas som ödetorp och för två andra har arrendeuppgiften fallit bort i texten. För de återstående 12 enheterna är arrendet 96 örtugar och 5 marker gutniska. De 96 örtugarna kan direkt omvandlas till 32 öre, men gutniska mark är svårare att räkna med. Jag väljer här kursen att tre gutniska mark gjorde en svensk. Denna kurs räknar till exempel Vadstena kloster genomgående med i sina jordeböcker.¹⁶ Under denna förutsättning blir arrendet för de 12 enheterna ca 45 öre. Rent siffermässigt, utan hänsyn till förändrat penningvärde, så har arrendet ökat 18 gånger. Detta under en period som blivit fastslagen som de stora arrendesänkningarnas tid. Som jämförelse kan nämnas att fyra gårdar i Högsby 1399 betalade motsvarande 80 öre i arrende. 1465 var siffran 68 öre och 1502 hade den sjunkit till ca 19 öre.¹⁷ Handbörd verkar inte vara något undantag i den allmänna trenden. Även här har kraftiga arrendesänkningar skett.

Tendensen är tydlig. 1378-1498 har en omfattande jordkolonisation ägt rum i sydvästra delen av Handbörd. Kanske har den till och med varit så omfattande att bildandet av en ny kyrksocken, Kråksmåla, ansetts behövlig. Det faktum att Västramark fortfarande i jordabytet 1412 anges ligga i Högsby torde antyda att huvuddelen av kolonisationen skett under 1400-talet.

---

¹⁴DMS 4:2 s. 26.

¹⁵T ex Högsbyboken I s. 70.

¹⁶Dovring s. 199.

¹⁷Jfr RAP 3025 och HH 16 s.137f, 141.

Östramark

Att bedöma den medeltida kolonisationen på Östramark är svårt av två skäl. Dels är så förtvivlat lite källor bevarade. Namnet nämns endast tre gånger under medeltiden. Det andra skälet är att det Östramark som behandlas i källorna troligtvis bara är en del av området.¹⁸ En genomgång av de källor som stå till buds beträffande denna del av Östramark torde ändå vara på sin plats.

Den första källan är brevet från 1347 som redan avhandlats (se sid 6#). Domprosten Mats Hallstenson byter bland andra gods bort en gård i Granhult, Högsby och hans del i Östramark till sin käre släkting (*consanguineo meo karissimo*) Johan Hemmingsson. Hur stor denna del är nämns inte.

Nästa belägg återfinns i Vadstena klostrets uppbörds-, och utgiftsbok 1465-66: *Item Østermarch ther æro iij thorp ther skyllar hwart thorp^t iij marc homble tha ther homble væxir.*¹⁹ På Östramark ligger alltså fyra icke-namn-givna torp där det växer humle. Av den humlen ska varje torp årligen erlægga fyra marker i arrende. Formuleringen *tha ther homble væxir* bör antyda att det är fråga om vildhumle. Påpekandet att det växer humle där vore meningslöst om den var odlad. Troligen är torpen nyanlagda och i princip skattefria. Klostret har dock tagit tillfället i akt att få ett tillskott av en vara som svenska folket annars led kronisk brist på genom hela medeltiden.²⁰ Att torpen är nyanlagda styrks av att de ej är upptagna i klostrets jordeböcker 1447 och 1457.²¹

I klostrets jordebok av år 1502 får vi reda på att *pa östermark æro v torp och kallas hammarsbodhe gäländhabodha fforsilta Alboghaholth oc mykilholth Hær aff skal ländboen j Granholt göra viij ortuger om aareth br^vket om han vil Gaar naghæt hær bort aff tha skal han ther swara tiil.*²² Torpen har nu fått namn vilket gör att vi kan identifiera dem som Hammarsbo, Gällingbo, Fors-hult, Alebohult och Möckhult i nuvarande Döderhult socken. Sedan 1466 har dessutom fyra blivit fem. Ett torp har tillkommit. Troligen är det i serien sist nämnda torpet Möckhult det nytillkomna. En kartstudie visar att Möckhult (nuvarande Lilla Möckhult i Döderhults socken) med all säkerhet är ett mindre avgärdatorp anlagt på Hammarsbo utmarker,

---

¹⁸Jfr DS 4245 (1347) *partem meam in østræmark.*

¹⁹C 32 fol 57v, UUB. Texten har inte återfunnits i HH 16.

²⁰KL VII s.51.

²¹Jfr Larsson 1971 s. 68f, 106f.

²²D 12 fol 108f, RA. Jfr HH 16 s 137.

och är det yngre än ett av de fyra övriga torpen så bör det rent logiskt betyda att det är senast upptaget av dem alla.²³

Den kanske intressantaste uppgiften är att klostrets landbo i Granhult ansvarar för att de fem torpens arrende på 8 örtugar årligen utgår. Gården och de fem torpen kan sägas utgöra ett litet rättardöme i miniatyr. Det var ett vanligt system att en landbo utsågs till rättare med uppgift att utkräva arrendet och föra detta till en mera centralt belägen gård där själva arrendebetalingen skedde. Allt detta i syfte att förenkla arbetet för klostrets syssloman som red omkring och upptog penningavgifterna.²⁴

Att Granhult åter liksom 1347, efter 155 år fortfarande är kopplat till Östramark gör det intressant att följa denna gårds öden under mellanperioden. 1399 återfinns vi den i Nils Knutssons (Sparre av Sunnerbo) ägo då han ger allt sitt gods i Högsby socken i morgongåva till sin hustru Sestrid Magnusdotter (båt).²⁵ Dessa gårdar i Granhult, Släthult, Hanåsa och Husaby ger tillsammans 10 mark penningar årligen i landgäld. 1422 då Nils är avliden skänker Sestrid allt sitt morgongåvegods till Vadstena kloster.²⁶ Där efter är det belagt i klostrets jordeböcker 1447, 57, 65-66 och 1502.²⁷

Men varför nämns då inte Östramark i någon av källorna 1347-1465? I Vadstena klostrets åtkomsthandlingar borde ju finnas någon uppgift om hur området kommit i klostrets ägo, men så är inte fallet.²⁸ Den enda i källornas ljus rimliga förklaringen är att Östramark någon gång efter 1347 införlivats med Granhult som byallmänning och därefter inte utgjort någon egen beskattningsbar enhet, och vid överlåtelse och donationer sålunda inte behövt omnämnas. Osynligt i källorna har området bytt ägare både via morgongåvebrevet 1399 och donationen till Vadstena kloster 1422. Ännu 1457 verkar området vara obrutet, men under de nio följande åren anläggs de fyra torpen Hammarsbo, Gällingbo, Forshult och Alebohult. Detta torde vara orsaken till att de står upptagna i klostrets uppbördsbok 1465-66. Först vid denna tidpunkt är området kapabelt att ge klostret en ekonomisk avkastning. Ytterligare ett torp, Möckhult, grundas som avgärda på Hammarsbo utmarker under sista delen av 1400-talet. Vid 1500-talets början är sålunda struktu-

---

²³Jfr t ex Ekonomisk karta för Sverige 1942. Skala 1:10000. Kalmar län 5G 9f och MEL, byggingabalkens 30:e flock.

²⁴Norborg s. 159.

²⁵RAP 3025 (1399).

²⁶Riksarkivets pergamentsbrev 23/8 1422; Jfr Norborg s 39, not 3.

²⁷Larsson 1971 s.69, 106f och HH 16 s. 137f, 141.

²⁸De är publicerade i notapparaten till HH 16.

ren för områdets nutida bebyggelse lagd. Koloniseringsen av nordöstra Östramark är avslutad. Hur kolonisationen i resten av området tedde sig är omöjligt att säga. Avsaknaden av skriftliga källor är total.

En frälsemans godsaffärer

Under medeltiden existerade två småländska fräsläskter som förde ett framvänt lejonhuvud, eller lejonansikte i sin vapensköld. Den här aktuella ätten brukar särskiljas med tillägget "Hemming Ödgislassons ätt" efter namnet på den förste kände stamfadern.²⁹ De godstransaktioner som här ska beskrivas utfördes av ättens andra kända generation där Johan Hemmingsson var huvudman. Han är belagd i källorna åren 1327-49.

Första brevet är daterat Strängnäs 31/7 1340³⁰ och behandlar ett jordabyte mellan Hemmingsson och hans sväger marsken Anund Finvidsson (Stallare). Johan byter bort 23 örtugsland jord i Askanäs socken, Sunnerbo härad och får stället system Gunhilds fädernejord i västra Handbörd samt gården Börsås i Åseda, Uppvidinge härad. I bytet ingår också *vnam partem in Almeningsøkne*. Det fornsvenska ordet *økn* är enligt Åke Holmbäck det äldsta ord vi har för obebyggd utmark.³¹ Termen återfinns till exempel i Upplands-, och Västmannalagen³² och har i moderna tolkningar översatts med ordet obygd.³³ Denna "allmänningsöken" bör rimligtvis ligga i närheten av de övriga godsens i brevet, nämligen väster om Högsby kärnområde. Om den är skild från Västramark eller är ett område därunder är i källornas belysning omöjligt att avgöra.

Nästa brev behandlar även det ett jordabyte.³⁴ Hemmingsson byter bort sin fädernejord Ödetomta i Tolgs socken, Norrvidinge härad till sin kusin (eller mors kusin) Nils Turesson (Bjelke).³⁵ Brevet är utfärdat 12/5 1344 på Hemmingssons sätesgård Ringhult i Fagerhults socken. I utbyte får Johan två forsar i Emån och Nils andel i Västramark, nämligen en åttodel i Valåkra settung.³⁶ Utom detta får han 100 mark penningar i mellangift. Intrycket är att Johan byter bort uppodlad jord mot mindre

---

²⁹Ätten behandlas i ÄSF I:74.

³⁰DS 3506 (1340).

³¹Holmbäck s.11.

³²Se Schlyter III och V, Upplandslagen och Västmannalagen, Manhelgdsbalkens 30:e flock.

³³Se SLL, Upplandslagen och Västmannalagen, Manhelgdsbalkens 30:e flock.

³⁴DS 3783 (1344).

³⁵Jfr DS 3505, 3508 (13##); ÄSF I:74a, 77b.

³⁶Angående settungsbegreppet se KL XV s.166.

uppodlad och mindre värdefull mark. De 100 markerna i mellangift talar till exempel för detta faktum.

Det tredje brevet är här medtaget då det säger en del om Hemmingssons behov av löst kapital under början av 1340-talet. Det är daterat 5/3 1346 och vi får veta att Hemmingsson innan detta datum sålt sin sätesgård Ringhult till biskop Sigge och domkyrkan i Skara för 350 mark penningar och att han nu byter tillbaka sätesgården mot en gård i Kullerstad socken, Östergötlands län.³⁷ Köpebrevet där Hemmingsson säljer Ringhult har inte blivit bevarat åt eftervärlden, men genom det faktum att Sigge tillträdde biskopstolen i Skara sommaren 1340 kan vi sätta ett terminus ad quem.³⁸ Johan har någon gång mellan 1340-46 varit i så stort behov av kontanter att han sålt sin sätesgård. Det är dock osäket om han bortflyttade från den då bytesbrevet från 1344 (se ovan) utfärdades där, och brevet 1346 utfärdas på *manerio nostro Ringwidhaholt* trots att han vid denna tidpunkt återköper gården. Man bör väl inte dra allt för stora växlar på det här anförda brevet, men att det visar på en tendens till ekonomisk turbulens torde inte vara för mycket sagt.

I det fjärde brevet utfärdat 29/9 1347 i Stockholm av domprosten i Västerås Mats Hallstenson (Likvidsönernas ätt) får man för första gången upplysning om allmanningen öster om Högsby kärnområde.³⁹ Domprosten byter-till sig gods i Hardemo socken, Närke, mot hans fädernejord (*bona mea patrimonalia*) Granhult i Högsby, hans del i Östramark samt gods i Stranda härad och i Runstens socken på Öland. Till detta får Johan denna gång en mellangift på 150 mark penningar. Åter byter han mera värdefull jord mot mindre värdefull.

Jag har ovan försökt visa att Johan under 1340-talet fört en aktiv godspolitik i syfte att etablera ett mera omfattande godsbestånd i Handbörds härad.⁴⁰ Att han någon gång under årtiondets första del säljer sin sätesgård för att 1346 återköpa den tyder på att godstransaktionerna varit av den omfattningen att de krävt lösgörande av kapital. Det var inte ovanligt att värendska stormän förvärvade stora markområden av allmänningsskarakter i gränsområdena.⁴¹ Det intressanta är att Johan Hemmingsson gör detta vid en illa vald tidpunkt. Om inte grunden för jordkolonisationen, den expansiva befolkningsutvecklingen, redan

---

³⁷DS 4044 (1346).

³⁸Skara Hm I s.10.

³⁹DS 4245 (1347).

⁴⁰Jfr ÄSF I:75a.

⁴¹Larsson 1964 s. 94.

brutits så skulle den definitivt komma att göra det med digerdöden. Dessutom verkar Johan och hans hustru ha omkommit under pestepidemin lämnande efter sig en minderårig son vilket säkert innebar att efterlämnat gods sattes under förmyndare och en mera aktiv förvaltning av detta förhindrades.⁴²

---

⁴²Jfr ÄSF I:75a; Liljeholm s. 98, not 1.

Avslutning

Denna uppsats har behandlat kolonisationen av allmänningssområdena Västramark och Östramark i Handbörds härad. Under medeltiden finns sju skriftliga belägg för Västramark och tre för Östramark. På dessa och på ytterligare några medeltidsbrev har undersökningen baserats. Den omfattande jordkolonisation som Lars-Olof Larsson påvisat i centrala Småland under tidig medeltid verkar inte ha inträffat i Handbörd.⁴³ Allmänningssmarkerna uppträder i källorna som handelsobjekt först något årtionde innan digerdöden. Detta kan tolkas som ett tecken på att de innan helt enkelt inte var attraktiva på marknaden. Jag har visat hur riddaren Johan Hemmingsson (Lejonansikte) under 1340-talet etablerar ett allmänningssbestånd i Handbörd och visat på hans död i pesten som en orsak till att en tänkbar expansion i de av honom ägda områdena hejdas. En viktigare faktor är den befolkningsminskning som började några årtionden innan digerdöden och efter accentuerades ytterligare. Den borttog själva grunden för kolonisationen, en god tillgång på arbetskraft.

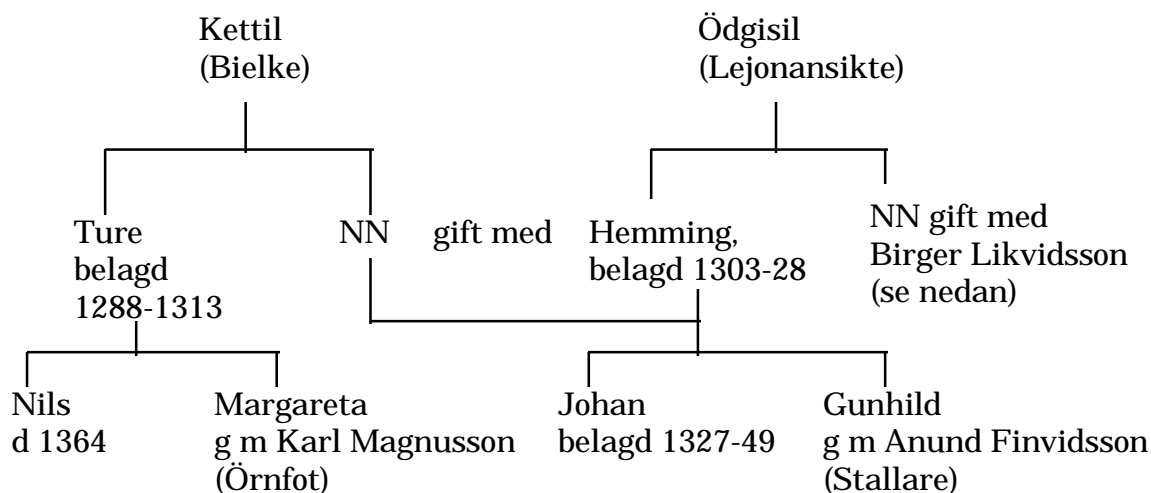
Men när tar jordkolonisationen fart? På det område i Östramark som undersökts vet vi att fyra torp anläggs runt 1460 och sedan ytterligare ett under senare delen av 1400-talet. Angående den del av Västramark som undersökts vet vi att den 1378 var i stort sett obebyggd och kanske även 1412. 1498 återfinns dock 16 landboenheter på området. Under 1400-talet bildas också en ny församling på denna del av Västramark: Kråksmåla. Jordkolonisationen verkar alltså ta fart först under detta århundrade. En mera preciserad topp kan inte fastställas på grund av källornas knapphet.

Några tecken på agrarkris kan man inte spåra i de undersökta områdena. Åtminstone inte i form av ödelagda odlingsenheter. De var helt enkelt för lite bebyggda för att någon märkbar ödeläggelse skulle kunna ske.

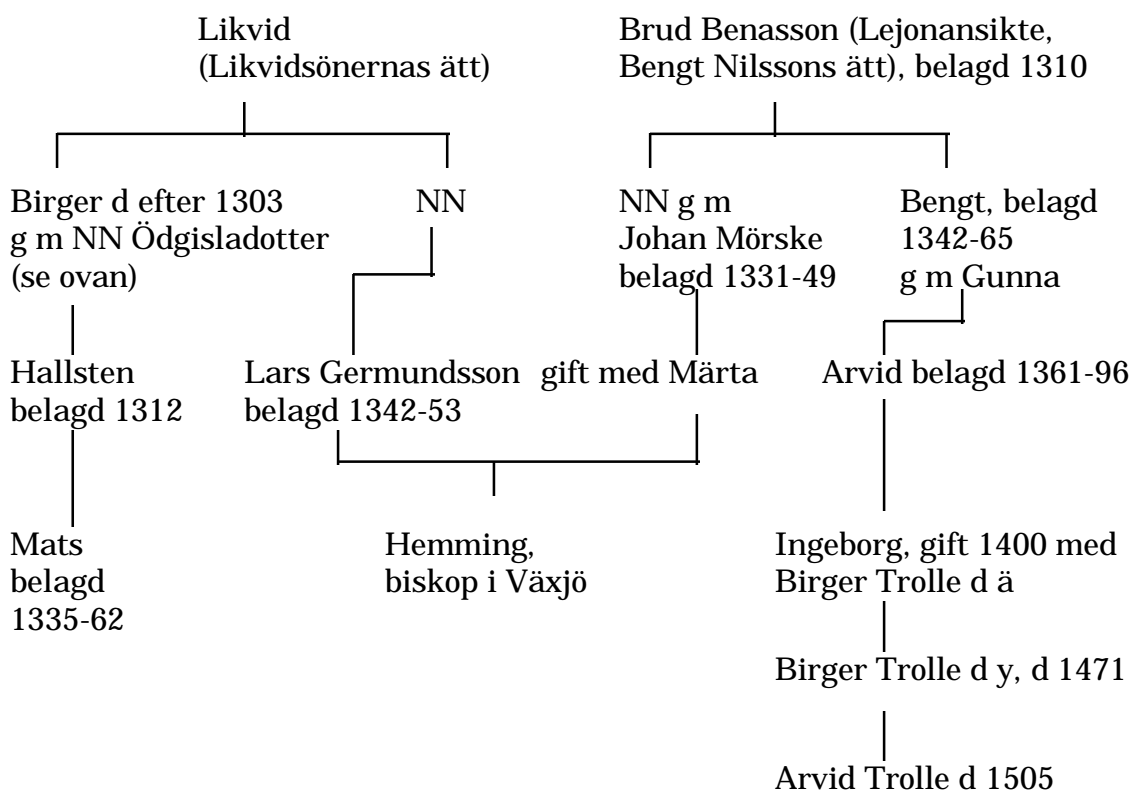
---

⁴³Larsson 1964 s. 101f.

Släkttavlor

=====

Vid sammanställandet av släktavlorna har använts Äldre svenska frälsesläkter, Elgenstiernas ättartavlor och Ranekes heraldiska trebandsverk

Källor

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Pergamentsbrev 23/8 1422

D 12 (Vadstena klosters jordebok 1502)

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

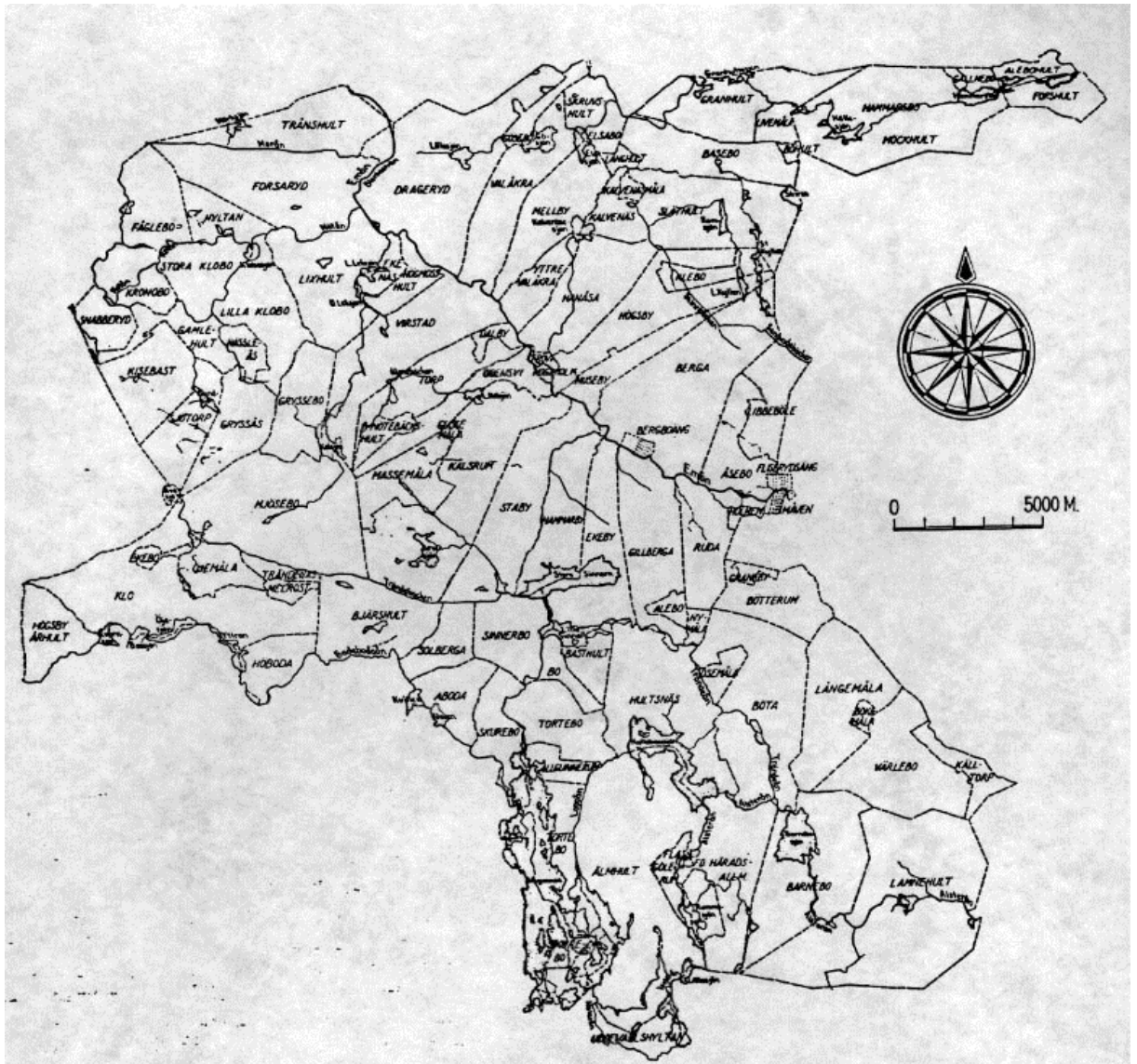
C 32 (Vadstena klosters uppbörds- och utgiftsbok 1465-66)

Tryckta källor

- DS *Diplomatarium Suecanum*, utg av Riksarkivet, Stockholm 1829-
HH 16 Vadstena klosters jordebok 1500 jemte tillägg ur klostrets äldre jordeböcker. edd Carl Silfverstolpe. *Historiska Handlingar* 16:1, Stockholm 1897.
HH 31 Arvid Trolles jordebok jämte åtkomsthändingar och därmed samhöriga akt stycken, edd. Joh Ax Almquist. *Historiska Handlingar* 31, Stockholm 1938.
Larsson 1971 Larsson, Anna, *Vadstena klosters två äldsta jordeböcker* /med inledning och språklig kommentar, diss. Uppsala 1971.
MEL *Magnus Erikssons landslag* i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Lund 1962.
SRP *Svenska Riks-archivets pergamentsbrev från och med år 1351 I-III*, Stockholm 1866-72
SD *Svenskt Diplomatarium*, edd. Carl Silfverstolpe, Stockholm 1875-1904.
SLL *Svenska landskapslagar*, serie 1-2, edd. Holmbäck- Wessen, Stockholm 1979.

Litteratur

- Bankeström
DMS 4:2 Bankeström, Sven, *Från flydda tiders Kristdala och Tunalän, Det medeltida Sverige*, häfte 4:2, Handbörd och Stranda, edd. Jan Brunius-Olle Ferm, Stockholm 1990
- Dovring
Elgenstierna Dovring, Folke, *Attungen och Marklandet*, diss. Lund 1947.
Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor I-IX*, Stockholm 1925-36
- Gillingstam
Gillingstam, Hans, Västerås biskopen Ödgisl (Egislus) Birgerssons (Likvidsönernas ätt) släktskap med ätten Lejonansikte, *Personhistorisk tidskrift* 1980.
- Holmbäck
Holmbäck, Åke, Studier över de svenska allmänningarnas historia, *Uppsala universitets årsskrift* 1920.
- Högsbyboken
KL Högsbyboken I-II, edd. H. Eriksson-O. Franzen, Västervik 1969.
Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, svensk red. John Granlund, Malmö 1956-78.
- Larsson 1964
Larsson, Lars-Olof, *Det medeltida Varend*. Studier i det smäländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt. diss. Lund 1964.
- Liljeholm
Liljeholm, A Filip, Medeltida arvs lagar och släktskapsbestämning. Studier i Svenskt Diplomatarium. *Personhistorisk tidskrift* 1950.
- Norborg
Norborg, Lars-Arne, *Storföretaget Vadstena kloster*. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning. diss. Lund 1958.
- Raneke
Sahlgren 1925 Raneke, Jan, *Svenska medeltidsvapen I-III*, Bodafors 1982-85.
Sahlgren, Jöran, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning, *Namn och Bygd* 1925 (s.129-48).
- Sahlgren 1953
Sjögren
Skara Hm
ÅSF dens, Handbörd och Aspeland, *Namn och Bygd* 1953:2-4 (s.51- 67).
Sjögren, Paul, *Släkten Trolles historia* intill år 1505, diss, Uppsala 1944.
Skara stifts herdaminne I-II, edd Joh W Warholm, Mariestad 1867-74.
Äldre svenska frälsesläkter I-III, edd. Folke Wernstedt, Stockholm 1957-89.

KARTOR

Kartan på framsidan är hämtad från DMS 4:2 sid 20. Bilagskartan över Högsby socken återfinns i Högsbyboken I:13.

Förkortningar i noterna

DMS = Det medeltida Sverige

DS = Diplomatarium Suecanum

RAP = Svenska Riks-archivets pergamentsbref...

SD = Svenskt Diplomatarium

ÄSF = Äldre svenska frälsesläkter